

Eski Hitit Devletinden İmparatorluğa Geçiş Sürecinde Eskiyaşar

İbrahim Tunç Sipahi*

Hatti Kùltür Bölgesi'ndeki Eskiyaşar'da 2010 yılından itibaren sürdürölen arkeolojik kazılarda¹, Eski Hitit Dönemi ve sonrası için yeni ve değerli bilgiler elde edilmektedir (Resim 1). Eski Hitit'e ait üç mimari safhanın hemen ardından zengin bir Orta Hitit yaşanmıştır². Eskiyaşar'ın üçüncü dönem kazılarında Orta Hitit "A" yapısı tanımlanmış, (Resim 3, 4) 2017 yılı dahil olmak üzere sürdürölen kazılarda bina içinde çeşitli noktalara dağılmış durumdaki filolojik ve arkeolojik eserler gün ışığına çıkarılmıştır³. Hitit kronolojisinde genel olarak Eski Hitit Krallığı ve Hitit İmparatorluğu (Yeni Krallık) ya da Erken İmparatorluk dönemi şeklinde genel ayrımlar yapılıyordu. Hatta "Pre Imperial" ve "Ön İmparatorluk" gibi tanımlarla da karşılaşılıyordu. Öncelikle tabletlerdeki filolojik farklılıklara dayanılarak Eski Hitit'le İmparatorluk arasında Orta Hitit olarak ayrı bir dönem tanımlanmıştır⁴. Ayrıca Orta Hitit, uzun bir süre boyunca Orta Krallık kavramı ile

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, tuncsipahi@gmail.com ORCID: 0000-0002-8846-2730

1 "Eskiyaşar Kazıları", 1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu (ÇKAS), Çorum 2011, s. 80.

2 Tunç Sipahi, "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyaşar Kazıları", 4. ÇKAS, Çorum 2011, s. 45.

3 İbrahim Tunç Sipahi, "2004 Yılı Buluntularının Işığında Eskiyaşar", 5. ÇKAS, Çorum 2015, s. 153, s. 154.

4 H. Craig Melchert, "Middle Hittite revisited", *Studi meicenei es egeo-anatolici*, Vol. 1, 2008, 526. Bu dönem için genel tarihleme Telepinu'dan sonrası ve I. Şuppiluliuma öncesidir; Burney'in de vurguladığı gibi bazı bilim insanları için de Telepinu ölümü (sonrası) ve I./II. Tuthalya öncesidir; Charles, Burney *Historical Dictionary of the Hittites*, Oxford 2004, s. 200. K. Bittel, E. Laroche, F. Cornelius ve O. Gurney gibi bilim insanları Telepinu'yu takip eden dönemin Eski Hitit'in final safhası olduğu, Büyük Krallığın da Tuthalya I/II ile başladığı hususlarında Goetze ile hemfikirlerdir, H. Otten tarafından kullanılan Orta Krallık terimi ve ilgili kral listesi makalesinde mevcuttur, kendisi Orta Krallığı Telepinu rejimi civarından başlatıp I. Şuppiluliuma öncesinde sonlandırır, kısa bir süre sonra Gurney, Orta Hitit'e dikkat çeker, Otten, Orta Krallık olarak ayırır, P. Garelli konu hakkında net bilgi vererek Moyen Royaume (Orta Krallık) (1500-1400) tanımını yapar. Konu üzerine filolojik yorumlar ve tartışmalar devam etmektedir. Bizim için Orta Hitit'e verilecek en uygun tarih aralığı, Telepinu'nun yeni bir düzen ve sistem kurması dikkate alınarak Telepinu sonrası ve uluslararası alanda ve ilişkilerde yeni bir dönem başlatan I. Şuppiluliuma'ya kadardır; Telepinu sonrasındaki Tuthalya I/II'ye kadar olan belirsiz dönemde en azından Hitit sanatı ya da kabartmalı vazo sanatı yaşamaya devam etmiştir. İçer kapanan Hitit toplumunda kültürel yaklaşımlar daha da gelişmiş olmalıdır. Bu dipnottaki görüşler, kongre sırasında dile getirilmiş olup incelenen ve yayına hazırlanan "Eskiyaşar Orta Hitit Sazcı Tasvirli" vazo parçasıyla ilgili yayında kullanılmak üzere saklı tutulmaktadır.

ilişkilendirilmiştir. Bu dönemin filolojik ayrımı ve kendine has arkeolojik özellikleri de artık kesinleşmiştir. Ancak daha önce kullanılan “Orta Krallık” ifadesi çok tartışılmış, günümüzde büyük ölçüde terk edilmiştir⁵. Artık kullanımı üzerinde uzlaşmış olan Orta Hitit Dönemi ve üzerindeki ayrıntılı değerlendirmeler, çalışmamızın ilerleyen aşamalarında gerçekleştirilecektir.

MÖ 2. Binyılın ilk çeyreği Orta Anadolu’unda ekonomik yönden gelişen ve zenginleşen kentlerden en önemli ve yazılı belgeleriyle en iyi bilineni olan Kanış sarayıdır. Burada başlayan idari yapılanmaya bağlı hiyerarşik doku⁶, sonraki Eski Hitit Dönemi’ndeki idari sistemin temelini teşkil etmeye başlar. Dış ve iç ticaretin getirdiği refah seviyesi, dönem sanatının gelişmesinde en büyük etken olmuştur. MÖ 2. Binyılın ilk çeyreğinin son yıllarından itibaren azalarak sona ermeye başlayan bu zengin ekonomik aktivite, Orta Anadolu’nun ticaret zengini kentleri arasında çatışmalara ve yeni sistem arayışlarına yol açmıştır.

Sonradan “Hattuşa”lı olan, bir başka Kuşşara kökenli kral (II. Labarna) I. Hattuşili ilk merkezi devlet sistemini kurmayı başarmış ve yaklaşık 500 yıl sürecek bir hanedanlığın kurucusu olmuştur⁷. Burada iki önemli süreç dikkatimizi çekmektedir. Birincisi Hitit devletine giden süreç, ikincisi ise Hitit Devlet sanatının başlangıç sürecidir. Hitit krallarının Anitta’yı kendilerinden kabul etmeleri ilk Hitit kralı I. Hattuşili’ye kadar olan siyasi bir devamlılığı ortaya koymaktadır. Anahtar kent Kuşşara bu süreçte önemli yere sahiptir. Hattuşili i’n büyükleri de “Kuşşara”lıdır ve kralın uzunca bir süre bu kentte yaşadığı anlaşılmaktadır. “Hattuşa Hitit hanedanı”nın kurucusu olan Hattuşili I, öncekilerin izinden giderek diğer kentleri ele geçirmiş, Anadolu’da merkezi bir otoriteyi tesis edebilmiştir. Hattuşili’nin Hattuşa’yı kendisine başkent yapması önemli ilk stratejik siyasi manevrasıdır⁸. Böylece eski cazibesine ve önemine kavuşan Hattuşa Hatti/Hitit çekirdek bölgesinde, Hitit İmparatorluğu’nun sonuna kadar uluslararası bir prestij kenti olacaktır. Konumu itibariyle de orta, kuzey ve doğu Anadolu’ya coğrafi yönden

5 H. Craig Melchert, “Middle Hittite revisited”, *Studi micenei ed egeo-anatolici*, Vol. 1, 2008, s. 525.

6 Tahsin Özgüç, *Kültepe, Kanış/Neşa*, İstanbul 2005, s. 37; sarayda asa başı, sofra başı, kadeh taşıyanlar başı, silahların başı, pazar başı, depolar başı, demirci başı, tunç üreticisi başı, arabalar başı, bahçıvanlar başı, değirmenciler başı, marangoz başı, dericiler başı gibi personel ve meslek grupları mevcut olduğu metinlerden bilinmektedir. Bu tür yönetici tanımları Hitit Çağı’nda devam edecektir.

7 Her ne kadar ilk iki kral; Hattuşili ve Murşili’den sonra sapmalar ve bozulmalar olsa da bir Hatti (kendi tanımlarıyla) kralları silsilesi krali prosedür içinde devamlılık göstermiştir. Boşluklar, duraklamalar, içe dönüşler ve ardından gelen derlenme ve kalkınma süreçleriyle krali bir dizin devam etmiştir.

8 Askeri seferler için iyi bir harekât merkezi olarak da düşünülebilir.

hâkim bir noktadadır. Dolayısıyla kuzeyin askeri kontrolünün olduğu kadar doğuda Kafkasya'ya kadar olan bölgedeki hammadde kaynaklarının kontrolü açısından uygun bir konumdadır. Hattuşa'dan doğuya doğru olan bu ekonomik ve siyasi rotanın stratejik bir noktasında Şapinuva kenti yer alır⁹.

Eski Hitit Dönemi'nin ilk iki kralının güçlü icraatları, Yakındoğu'da MÖ 2. bin yılda yeni bir krallığın tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Hattuşili'den sonra gelen kral I. Murşili'nin sonrasında başlayan kargaşa ortamında Kral Telepinu yeni bir hanedan düzeni kurmuştur. Telepinu'nun yeni kuralları belirlemesinin ardından, Orta Hitit olarak adlandırılan bir döneme geçildiğini kabul ediyoruz. Bu aşamada mimaride değişimler olmuş, yazılı belgelerde Orta Hitit'e has farklılıklar ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar tarafından bu dönem genel olarak Kral Telepinu'dan sonra başlatılmaktadır¹⁰. Sıralamada Tahurvali, Alluvamna ve Hantili (II) gibi krallar döneminde isyanlar ve ayaklanmalarla ülke sarsılmıştır. Bu aşamada Nerik kült kenti, Kaşka'ların eline geçmiştir. Daha sonraki Kral Huzziya (II), toprak bağış belgelerinden tanınmakta olup I. Muvattali tarafından öldürüldüğü kaydedilmiştir. Muvattali de iki yüksek görevli tarafından öldürülmüştür. Bu karışık ve iktidar çatışmalarının sürdüğü dönemde, Hitit ülkesinin güney bölgelerindeki denetimi kaybolmuştur. Bu durum, genç Hurri-Mitanni devletinin Fırat'ı geçerek kuzey Suriye'ye doğru ilerlemesini ve böylece bu kritik bölgeyi kontrol altına almasını sağlamıştır. Yine bu dönemde Kilikya çevresinde de Kizuvatna krallığının kurulmuş olmasının Hitit krallığının iki Hurri gücüyle mücadele etmek zorunda kalmasına yol açacağından Hitit kralları Kizuvatna kralları ile antlaşmalar yapmıştır. Sonraki İmparatorluk Dönemi'nde bu siyasi yaklaşım daha da ağırlık kazanacaktır.

Muvattali'nin olasılıkla oğlu I. (II) Tuthalya tahta geçtiğinde Hitit Krallığı tekrar güçlü bir ivme kazanmış, uluslararası alandaki yerine bir şekilde yeniden kavuşmuştur¹¹. Kral, Hurrili Nikalmati ile evlenmiştir. Bu aşamadan itibaren

9 Mustafa Süel, *Bir Hitit Başkenti Ortaköy Şapinuva*, Ankara 2008, s 9: Şapinuva'dan doğuya doğru uzanan, içinde Türkiye'nin en verimli iki üç ovasının yer aldığı koridor görünümündeki topraklar Yeşilirmak/Kelkit Vadisi'dir. Bu vadi, Karadeniz dağlarının güneyinde ve bu dağlara paralel bir doğu-batı koridorunun oluşumuna imkân tanımaktadır; “Kabul etmek gerekir ki, burası Anadolu'nun önemli ticaret yollarından biridir. Bu yol Şapinuva'nın önünden geçmekte, Orta Anadolu'ya uzanmaktadır. Yüzyıllarca bu ticaret yolunun sağladığı imkanlarla nemalanan Şapinuva kendi büyümüş ve zenginleşmiş ve ayrıca doğudan Hurri bölgesiyle de yakın ilişki kurma kolaylığını kazanmış olmalıdır”, M. Süel.

10 Theo P. van Den Hout, “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul 2013, s. 26.

11 Burada bir soru akla gelmektedir: Hitit krallığı neredeyse yok olma aşamasına geldikten sonra karizmatik bir kralla bir anda derlenmesi ve gücüne kavuşması nasıl olabilmektedir? Bu sorunun cevabı, Hitit'in devlet sistemi ve kurumsallaşmasındadır. Ortak bir kimlik altında oluşan ve en alt

Hurri kökenli kraliçeler, prensesler ve Hurri kral isimleri Hitit dünyasında karşımıza çıkacaktır. Halep ve Mittanni'yi tekrar kontrol altına alınca, güneydoğu ticaret yolu bir kez daha Hititlere açılmıştır¹². Tuthalya'nın batıya yaptığı sefer, bölgede kontrolü sağlayarak Hitit – Miken ilişkilerinin önünü açmıştır; Tuthalya, savaşı ona kazandıran Fırtına Tanrısına duyduğu minnetle Tanrıya iki kılıç adamıştır. Boğazköy'de bulunan ve üzerinde Tuthalya'nın yazıtı bulunan Anadolu kökenli bronz kılıç, dönemin önemli eserlerindedir. Bu dönemde Hatti ülkesi Kaşkaların isyanına maruz kalır. Ancak geri püskürtülürler. Fakat büyük tehlike doğuda giderek daha da güçlenen ve bir tehdit oluşturan Mitanni ve Hanigalbat isimli Hurri devletleridir. Bu nedenle, bu dönemin başındaki kargaşa safhasında kurulan¹³ Kizzuvatna'nın stratejik yönden kontrolü önem taşımaktaydı¹⁴. Daha öncekiler gibi Tuthalya da kral Şunaşşura ile antlaşma yaptı; Hurri'nin etkisi altında kalan ve Mitanni'ye geçmiş olan aşağı Fırat'taki Işuva ve Halep kenti yeniden Hitit'e katıldı. Ardılı Kral Arnuvanda ile birlikte Hitit ülkesi yeniden bir dağılma ve çöküş dönemine girmiş, Kaşka baskısı şiddetlenmiştir. Antlaşmalara uymayan ve sınır tanımayan bu bağımsız gruplara karşı başkenti güvenceye almak için Arnuvanda, Hattuşa yöneticilerine, sınır eyaletlerinin valilerine yeni talimatlar vermiştir. Arnuvanda ve Kraliçesi Aşmunikal'in Kaşkalarından kendilerini kurtarması için Tanrılarına şikâyet ve şantaj içeren yakarışı, durumun vahametini sergilemektedir¹⁵.

bireyden en üste doğru kopukluk göstermeden ulaşan bir devlet sistemi Anadolu'da her zaman birleştirici bir öge olmuştur. Dolayısıyla bir ulus yapısının sahip olduğu “kimlik”, “devlet” ve “kurumsallaşma” altyapı kavramları, birleştirici, derleyici ve güçlü bir yönetici tarafından ele alınıp restore edildiğinde, ülkenin tekrar içte ve dışta etkin bir güç olmasını sağlayabilmektedir. Bu bağlamda Anadolu'nun her devirdeki “Hatti”, “Rumi” ve “Türk” kimlikleri, güçlü devlet yapısıyla birleştiğinde kalıcı yönetimlere vesile olmuştur. Daha önceleri Mezopotamya'nın MÖ 2100'lerde ulaştığı çeşitli alt unsurlardan oluşan Sümer-Akkad kimliği ve devleti, MÖ 2. Binde Kuzey Suriye ve kısmen Anadolu'yu kapsayan alandaki Mitanni kimliği ve devleti örnek verilebilir (Mitanni krallığında yönetim sınıfı Mitanni kökenli olup halkın çoğunluğu Hurri kökenlidir. Ancak Hitit kadar güçlü bir alt yapıya sahip değildir). Hitit kralı Şuppiluliuma tarafından gücü kırılıp kontrol altına alınana kadar Mitanni, döneminde Hitit ve Mısır ile eşit bir siyasi güç idi.

12 J.G. Macquenn, *Hititler*, Ankara 2011, s. 49.

13 Horst Klengel, “Die Geschichte des hethitischen Reiches”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul 2002, s. 64,66.

14 Bu coğrafyada Kizzuvatna, adeta bir siyasi bir tampon konumundadır.

15 Ali M. Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları 1*, s. 35; bu metinde tapınaklardan, gümüş, altın, ritonlar, elbiseler, gümüş, altın, tunç ve bakır güneş kursları, hilaller, tören giysileri, gömlekler, kurban ekmekleri, şaraplar, kurbanlık koyun ve sığırlar, gümüş, altın ve bronz kapların yağmalanarak götürüldüğü kaydedilmiştir. Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2001, s. 72; Murat, Leyla, *Anadolu'da Kaşkalar*, Ankara 2021, s. 122-128.

Oğul II. (III) (Taşmişarri) Tuthalya rejiminde de ülkenin durumu iç açıcı değildir. Kizzuvatna'nın Mitanni'ye katılma sorunu dengeyi tamamen alt üst edecektir. Ayrıca Kaşka tehdidi de şiddetli bir şekilde devam etmektedir. Hatti ülkesine batıdan, doğudan ve güneyden gelen saldırılar, Hitit krallığını neredeyse yok olma aşamasına getirmiş durumdadır. Batıda Arzava kontrol bölgesini Kizzuvatna'nın batısına kadar genişletmiş, bu süreçte Arzava kralı Tarhundaradu, kızını Mısır kralı III. Amenofis'e teklif etmiş ve evlilik yoluyla müttefik olma yoluna gitmiştir. Bu konuya firavunun verdiği cevabı içeren ve Tell el-Amarna'da bulunmuş Arzava mektubundaki bilgiler de Arzava'nın bağımsız bir ülke haline gelme hırsını sergilemektedir¹⁶. Bu kargaşa döneminde Kaşkalar artık iyice güneye inmişler, hatta Hattuşa'yı bile yağmalamışlardır. Kenti terk eden kraliyet ailesi daha doğudaki Samuha kentine yerleşmiştir. Maşathöyük'de bulunan tabletlerde de bölgedeki Kaşka baskısı karşısında duyulan endişelerden bahsedilmektedir. Bu arada Orta Hitit'te biri I/II. Tuthalya ve Arnuvanda diğeri ise II/III. dönemine gerçekleşen, Hurri'nin iki kültürel ve dini dalgasından söz edilmektedir¹⁷. Bunların Orta Anadolu'da Hitit kültür mirasına katkıları söz konudur. Tuthalya II/III, yıllar sonra ilk kez, Anadolu sınırlarını geçerek Suriye'ye yürümüştür¹⁸.

II. Tuthalya'dan sonra (oğlu) belki de hiç tahta geçemeyen genç Tuthalya (önceleri III. Tuthalya) (TUR Tuthalya) mevcuttur ve bir metne göre öldürüldüğü anlaşılmaktadır¹⁹. Macquenn, "Orta krallık olarak da adlandırılan karanlık dönem, Hititlerin gerileme dönemi sayılmaktadır" der²⁰. Hitit Krallığının ilk kralından itibaren devam eden siyasi iniş çıkış (Orta Hitit'in sonundaki karmaşık dönem) sürecinin ardından yeni bir kral I. Şuppiluliuma, Hitit Krallığını tekrar ayağa kaldırıp onu Anadolu'da ve uluslararası alanda yeniden ekonomik ve siyasi bir güç haline getirecektir: Böylece Eski Krallık'tan sonra Orta Hitit sonundan Hitit İmparatorluk Dönemi'ne siyasi ve idari yönden bir geçiş yaşanmıştır²¹.

Orta Hitit Dönemi'nde Hitit dünyasına Hurri kültürel etkileri girmeye başlamıştır. Bu çağda Tuthalya'nın güçlü icraatlarıyla gücünü koruyan kültürel, siyasi, dini ve

16 Macquenn, *age.*, s. 49, 50.

17 Carlo Corti, "From Mt. Hazzi To Şapinuwa. Cultural Traditions in Motion in the First Half of the 14th Century BC", Şapinuwa, The Hurrians, Hurrian And Hittite Rituals (Torino, July 3, 2017- University of Torino), *Mesopotamia* LII, Torino (2017), s. 15.

18 Carlo Corti *age.*, s. 3.

19 Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992, s. 16.

20 Macquenn *age.*, s. 48.

21 Bu geçiş, kültürel ve sanatsal bir geçiş olarak düşünülmemelidir, bu süreçte kültürel alt yapı kesintisiz gelişerek devam etmektedir.

ekonomik bir kimlik olarak Hitit kavramı, İmparatorluk Dönemi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Orta Hitit için MÖ 1500-1355 tarihi uygun bulunmaktadır²². Bu ara dönemde, Hitit dünyasında bir yenilenme ve toparlanma kısa süreli de olsa kendini göstermiştir. Ancak Orta Hitit'in sonunda yeni siyasi bir çöküşün ve gerilemenin başladığını görüyoruz. Orta Hitit Dönemi'nin tüm olumsuz ve sıkıntılı alt yapısına rağmen bu aşamada Hitit dünyasında yeni kültürel etkileşimler ve katılımlar gerçekleşmiştir. Bizim için konu akışında sorulması gereken soru, Orta Hitit'in I. (II) Tuthalya ile olan ilk yükseliş döneminde ve sonrasında II. (III) Tuthalya dönemi sonuna kadar olan zamandaki gerileme ve çöküş döneminde Hitit sanatı (kültürü) ne durumdaydı, seramikte ve diğer materyallerde ayırıcı dönemsel özellikler görülebilir mi? şeklinde olmalıdır.

Orta Hitit Dönemi Alaca Höyük'teki ilk dönem kazılarında belirlenmiş ve tanımlanmıştır. Alacahöyük III. mimarlık tabakası Orta Hitit'e ait görülmektedir²³. Boğazköy'de son yıllarda Orta Hitit seramiğinden ve yerleşiminden söz edilmektedir²⁴.

En son arkeolojik yaklaşım ve eğilimlere göre Orta Hitit Dönemi'nin ikinci yarısında Yukarı Şehir 'in her yerinde yapılanma ve yeniden inşaat faaliyetleri mevcuttur. A. Schachner, Yukarı Şehir 'deki bazı tapınakların MÖ 15. yy. başının sonrasına tarihlenebileceğini düşünmektedir; özellikle çok düzgün ve simetrik, dikdörtgen planlı tapınaklara dikkat çeker. Sarnkale'nin güneybatısındaki alanda da söz konusu gelişim görülmektedir. Muhafızların başının ikametgahında, zengin bir kap ve tabak envanterine ek olarak, çivi yazılı belge parçaları ve boğa tasvirlerine ait izler bulunmuştur; bunlardan bazıları Orta Hitit Dönemi'ne aittir ve özellikle bir bulla Wilhelm tarafından tam olarak Tuthaliya II / III'e verilmiştir²⁵.

Maşathöyük höyük sarayı III. tabaka T. Özgüç tarafından, Orta Hitit olarak

22 H. Peker, *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: MÖ II. Binyılda Eski Yakındoğu'da Süper Güçler ve Küçük Devletler*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Hititoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2009, s. 80.

23 Özellikle 1963-1967 Yılları kazı raporunda, önceki yılların sonuçları da dikkate alınarak bu tabaka ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir: Hamit Zübeyr Koşay – Mahmut Akok, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK Yayınları V:28, Ankara 1973, s. 3.

24 Boğazköy aşağı şehirdeki Büyük Mabet'in çevresinde Orta Hitit'in karakteristik özelliklerini taşıyan seramiklerin bulunduğu belirtilmektedir; Andreas Schachner, "2009-2014 Yılları Arasında Hattuşa Aşağı Şehir'deki Çalışmaların İlk Genel Değerlendirmesi", 5. *Çorum Kazı Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum 2015, s. 135.

25 Carlo Corti, *age.*, s. 14.

yayınlanmış, bu tabaka II. Tuthaliya ile tarihlenmiştir²⁶. Ayrıca Boğazköy'ün en eskilerinden olan 3a mabedinin Maşathöyük mabedi ile çağdaş olduğunu belirtmiştir. Kuşaklı'da aynı tabakanın tespiti yapılmıştır. Oymaağaç kazısında ise hafiri tarafından Orta Hitit seviyesinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Şapinuva kazılarında tabletleriyle güçlü en az iki Orta Hitit tabakası ortaya çıkarılmıştır. Bu tabakalardan, Orta Hitit'in en geç safhasını temsil edene tarih olarak III. Tuthaliya verilmektedir²⁷. Son yıllarda kazılan ve bölgesi için önemli merkezlerden Kayalıdere'de B binasında bulunan seramiklerin tipolojik özelliklerine göre yapılan değerlendirmeler sonucunda Orta Hitit Dönemi'ne tarihlendikleri belirlenmiştir; bu alanda ele geçen tablet parçaları da Orta Hitit üslubu taşımaktadır²⁸. Ayrıca Kayalıpınar kazılarında Orta Hitit'e tarihlenen üç tane çivi yazılı mühür baskısı ele geçmiştir²⁹. Schoop, MÖ 15. yüzyılda kaliteli, parlak kırmızı astarlı, gösterişli Koloni'de ilk kez gördüğümüz, Eski Hitit'te yaygınlaşan seramiğin manzarasının önemli ölçüde değiştiğini belirtir; bunların yerine Hitit etkinlik alanı dışından ithal edilen kapların geçtiğini, Kıbrıs'ta bilinmeyen bir yerde üretilen kırmızı parlak çark yapımı kaplar görüldüğünü vurgular. Bunlar temelde Hitit olmayan iki farklı form sergilerler: Yuvarlak ağızlı uzun boyunlu kaide dipli testiler (spindle bottle) ve kol biçimli libasyon kapları³⁰.

Orta Hitit Dönemi'nde Hurri etkisi güçlü olarak Hitit dünyasına girmiş ve Hitit ile kaynaşmıştır³¹. Hitit'in İmparatorluk Dönemi'nde baş tanrıça olan Hurri Hepat, Orta Krallık Dönemi'nden itibaren ortaya çıkar; Hattuşa panteonu Orta Krallık Dönemi'nden başlayarak kapsamlı olarak adak listelerinde yazıya dökülmüştür ve Hitit panteonu, "Hatti Ülkesinin 1000 Tanrısı" kavramına

26 Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara 1978, s. 12. bulunan tabletlerin Orta Hitit karakterinde olmaları nedeniyle "Orta Hitit" bu kronolojik takdire varıldığını vurgulamıştır. Maşathöyük'ün M.Ö.1400 yıllarında, Kaşkalar tarafından Boğazköy'den önce yakılıp yıkıldığını kabul etmektedir. Ayrıca Kaşkaları akıncıların Boğazköy'e doğru izledikleri stratejik yol üzerinde Maşathöyük'ün yer aldığını belirtir. Aynı şekilde Boğazköy'e Eskiyaşar üzerinden gidilmekte olup güneye doğru Eskiyaşar, Boğazköy'den önceki son büyük yerleşimdir. Eskiyaşar da Maşathöyük'le aynı tarihte veya bir süre sonra saldırı ve tahribe uğramış olmalıdır.

27 Aygül Süel, "Ortaköy-Sapinuva Tabletlerinin Tarihlendirilmesi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 1998, s. 556.

28 Vuslat Müller-Karpe-Andreas Müller-Karpe, "Kayalıpınar", *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul 2013, s. 283.

29 Müller-Karpe ve Müller-Karpe, *age.*, s. 284.

30 Ulf-Dietrich Schoop, "Gündelik Hayatın ve Ayrıcalığın Nesnelere: Hitit Çanak Çömleği", İstanbul 2013, s. 366.

31 Aygül Süel, *age.*, 555-557.

yaklaşacak kadar büyümüşür³². Ayrıca Hitit büyü ritüellerinde önemli bir yeri olan Kizuvatna ritüelleri Hitit arşivlerinde Orta Hitit Dönemi'nden itibaren görülmeye başlarlar³³. Hitit yazılı belgelerinde kendini ayıran ve farklı bir döneme işaret eden, Orta Hitit tarzının yanında, Kuşaklı gibi kazılar ve buluntuları Orta Hitit Dönemi seramiği üzerine net ayrımlar yapılmasını sağlamıştır³⁴. Orta Hitit sanatı ve mimarisi için “Erken İmparatorluk Dönemi” tanımı kullanılmıştır. Prof. Dr. Kutlu Emre de Erken İmparatorluk Dönemi tanımını benimsemiş, bu tanım altındaki eserler için MÖ 15. – 14. yüzyıl tarihini paylaşmıştır; Boğazköy’de Aşağı Şehrin 2. katında taş duvara gömülü olarak bulunan disk başlıklı taş kadın başını, ayrıca Alacahöyük Sfenksli Kapı arkasında III a-b yapı katında başka bir yerden getirilerek kullanılmış olan başsız heykeli bu dönem içinde değerlendirmiş, heykelin İmparatorluk Dönemi’nin hemen öncesine ait bir tabakada kırık olarak kullanıldığını belirtmiştir³⁵.

Eskiyapar’da ise Orta Hitit tabakası 2. Kazı seviyesinde yer almaktadır (Resim 6). Yeni Eskiyapar stratigrafisinde ise Orta Hitit’e ait V.2 tabakasıdır. Orta Hitit’e tarihlenen “A” yapısının konumu ve yayılımı büyük ölçüde tespit edilmiştir³⁶ (Resim 5, 8). Ancak yapıda gerçekleşen büyük bir tahribatın izleri mevcuttur. Yapıdaki tahribatın bir saldırı sırasında olduğu yapı içinde bulunan ok uçları, hançer ve çok sayıda sapan tanesinden anlaşılmaktadır (Resim 10).

Ayrıca Demir Çağı tabakalarının sakinleri de taş ihtiyacını bu seviyenin duvarlarından sağlamıştır. Yine de A yapısının üst seviyesinde taş döşemeli bir oda veya avlu tabanında eserler tespit edilebilmiştir. Tabanın yaklaşık 60-70 cm yüksekliğinden sonraki seviyede odayı kaplayan karışık moloz içinde yapının envanterine ait çeşitli eserler bulunmuştur (Resim 17). 2017 yılında üst seviye tabanının hemen altında ağız kısımları tahrip edilmiş, alt seviyenin tabanına gömülü iki banyo küpü ve bir iri boy küp belirlendi (Resim 7). Böylece yapının altında bir erken seviyenin varlığı tespit edildi. Erken seviyede ya da A yapısının

32 Volkert Haas, “Die hethitische Religion”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul 2002, s. 103-104.

33 Fatma Kaynar, “Kizzuwatnean Rituals Under the Influence of The Luwian And Hurrian Cultures, OLBA XXVII (2019), s. 97.

34 Andreas Müller-Karpe, “Die Keramik des Mittleren und Jüngereren hethitischen Reiches”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul 2002, s. 257-259.

35 Kutlu Emre, “Felsreliefs, Stelen, Orthostaten”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul 2002, s. 219.

36 Tunç Sipahi “2014 Buluntularının Işığında Eskiyapar”, *ÇKAS 5*, Çorum 2015, s. 155.

ilk kullanım aşamasında yine bir taş döşeme üstünde, derin ve iri yapılı banyo küpü içinde, büyük baş bir hayvana ait sıralı kaburga kemikleri ile küçük baş bir hayvana ait baş ve gövdesine ait birkaç kemik tespit edilmiştir. Önceki yıllarda üstteki geç seviyenin Doğu kesiminde yine zemine gömülü durumda bir başka banyo kabı bulunmuştu³⁷ (Resim 8). Bunun da içinde ve çevresinde geyik boynuzu parçaları ve büyük baş hayvan kemikleri yer alıyordu. Bu buluntular A yapısının erken ve geç seviyelerinde kurban törenlerinin yapıldığını göstermektedir. Hitit Çağı'nın Orta Hitit Dönemi'nde kült törenleri yoğunlaşmıştır. Eskiyaşar'ın doğusundaki Şapinuva'nın Orta Hitit Dönemi'nde en az iki mimari safhaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eskiyaşar Orta Hitit A yapısının erken ve geç safhaları, bunlardan erken ve kısmen geç olanı ile çağdaş olmalıdır. Eskiyaşar A yapısının erken safhasında, odanın kuzey güney yönünde birbirine yakın bir sıra halinde dizilmiş küplerin çevresinde kırılmış ve tabana dağılmış durumda kabartmalı bir vazoya ait parçalar ortaya çıkmıştır. Bulunan parçalar tamamlanmaya başlamıştır ve devam eden kazılarda eksik parçaların oda içinden geleceği anlaşılmaktadır. Kabartmalı büyük bir parça üzerinde bir saz çalan bir Hititli figür mevcuttur (Resim 13). Diğer vazolardaki saz çalanlara göre figürün daha iri yapıldığı görülmektedir. Baş kırık ve eksiktir. Figürdeki en dikkat çekici özellik etek modelidir. Gövdesi ve eteği cepheden tasvir edilen figürün sadece başı profildedir. Alışılmışın dışında, eteğinin üçgen ucu iki bacağı arasında gösterilmiştir. Bu tarz Hitit kabartmalı vazolarında ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Olasılıkla İmparatorluk Dönemi cepheden tasvir edilmiş erkek eteklerindeki üçgen çıkıntının ilk örneği ve başlangıcı Eskiyaşar sazıcısındadır. Kabartmalı vazolarda ilk kez gördüğümüz bu tip etek yeni bir modanın ve anlayışın ürünüdür. Bu dönemde bölgeye gelen yeni kültürel öge Hurri'dir. Dine, kültüre ve yaşama yansıyan Hurri kültürünün etkisi Eskiyaşar A vazosunun sazıcısına da yansımış olmalıdır. Sazcı kabartmalı parçası, Eskiyaşar'da bir Orta Hitit yapısında, diğer eserlerle birlikte bulunan ilk örnektir. Oda içinde diğer eserlerle birlikte taban seviyesinde bulunması bu döneme aidiyetini göstermektedir. Bu eser tarafımızdan MÖ 15. yüzyıl ilk yarıya (Orta Hitit'e) tarihlenmektedir.

Şimdilik Eski Hitit'te başlayan kabartmalı vazo kullanımının genel olarak MÖ 15. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Eskiyaşar Orta Hitit kabartmalı vazo parçası, seramik özellikleri ile de kendini Eski Hitit örneklerinden ayırır. Aynı mekânda incelenen eserlerle bulunan bir testi de form özellikleri ile

37 İbrahim Tunç Sipahi, "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyaşar Kazıları", *4. ÇIKAS*, Çorum 2014, s. 45. And Hurrian Cultures", *Olba XXVII* (2019) s. 97.

kendini Eski Hitit formlarından ayırır (Resim 12). Testi, kaide dipli, küçük dar ağızlı, boyunsuz gagası omzuna doğrudan bağlıdır. Bu tipin en yakın benzeri Boğazköy Aşağı Şehir 'de I No'lu Tapınağın çevresinde bulunmuştur.

Eskiyapar Orta Hitit "A" yapısının geç seviyesinde bulunan bir bronz hançer kabza formuyla ünik özelliğe sahiptir (Resim 16-17). Bronz hançerin kabza kısmı yukarıya doğru dışbükey formudur. Hançerin gövdesindeki üç yiv sırasının en yakın benzeri Tuthaliya kılıcında da mevcut olup her iki eser dönem bütünlüğü gösterir. Her iki eser de farklı boyutta ve işlevde olmalarına rağmen aynı ortak özellikleri göstermektedirler. Bu durum kılıcın Orta Anadolu kökenini desteklemektedir.

İncelediğimiz A yapısı eser grubundan bir başkası konumuz için değerlidir. Kireç taşı bir silindir mühür, Hurri-Mitanni özellikleri taşımaktadır (Resim 14). Mühür üzerindeki sahnenin benzer ayrıntıları Hurri ve Mitanni mühürlerinde mevcuttur. Mührümüzün yaklaşık MÖ 15. yüzyıl genel tarihlemesi bu tip mühürlerle birlik gösterir. Mühürdeki stilize aslanlar Hurri-Mitanni tip özellikleri taşırlar ağızları açık ve yuvarlak hatlara sahiptir ve şematik olarak yapılmışlardır. Alalah'daki stilize aslan heykellerinin Orta Anadolu Hitit biçeminden ayrıldıkları M. Darga tarafından ifade edilmiştir³⁸. Boğazköy Ambarlıkaya'da bulunan bir aslan ritonundaki aslan tasvirinin Hitit Çağına ait olmakla beraber farklı işleme özelliği taşıdığı ve son derece stilize yapıldığı belirtilmiştir³⁹. Benzer tarzda bir aslan tasviri Ortaköy'de mevcuttur⁴⁰. Aslan tasvirlerini ele aldığımızda Hitit sanatında iki tarz karşımıza çıkmaktadır. İlki Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan beri bildiğimiz ağız açık, dili çenesine yapışık devam eden, sert görünümlü olmayan aslan tipi diğeri ise aşırı stilize işlenmiş, ağız açık bazen dili dışarıda olan, bir önceki kadar doğal işlenmemiş aslan tipidir. Dönem sanatının en net yansıtıldığı, Eski Hitit kabartmalı vazolarında (Bitik, Hüseyindedede ve İnandık grubu) hayvanlar daha doğal görünümlü ve gerçekçi olarak tasvir edilmişlerdir. Bu bağlamda Orta Hitit'le beraber Hitit sanatı içinde yeni bir tarzın da oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Hüseyindedede'den bir kabartmalı kap üstündeki aslan tasviri doğal hatlarıyla Eski Hitit Dönemi özelliği taşımaktadır⁴¹. Eskiyapar'da A yapısında bulunan bir başka

38 Darga, *age.*, s. 118.

39 Darga *age.*, s. 44; Darga, bunların sarkık dilleriyle de İmparatorluk biçimini yansıttıklarını belirtmiştir.

40 Aygül Süel-Mustafa Süel, Sapinuwa: "Hitit Devletinin Başka Bir Başkenti", *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, Hz. M. Doğan Alparslan-M. Alparslan, İstanbul 2013, s. 180, Fig. 3.

41 Bu kabartmalı parça, Hitit sazıcısının yer aldığı Orta Hitit kabartmalı parçası ile birlikte yayın aşamasındadır.

mühür de tarihleme açısından önemlidir. A yapısının malum odasında diğler eserlerle birlikte mühür yarım küre biçiminde ve kulp deliklidir (kalot) (Resim 15). A. Dinçol tarafından bu tip mühürler MÖ 15. yüzyıldan MÖ 14. yüzyıla geçiş evresinde yaratılan mühürler grubuna alınmıştır⁴². MÖ 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir mühür tipinin çıktığı da ifade edilmiştir. Bu mühürlerde daha önceki mühürlerde görülen hiyeroglif sembollerin veya unvanların yerine tümüyle hiyeroglif kullanılmıştır⁴³. Bu da Orta Hitit Dönemi'nde görülen bir farklılıktır. Ayrıca Macquenn tarafından da vurgulandığı üzere ilk kez I. Hattuşili döneminde görülen Tabarna mühürleri Telepinu döneminden itibaren artarak Orta Krallık'ın tipik mühürleri haline gelmiştir⁴⁴.

2011 yılındaki tabletimiz A yapısının üst seviyesindeki moloz içinde bulunmuştu⁴⁵. Aynı yapının bir kompleksine ait olduğunu düşündüğümüz tablette Tahurpa ve Arinna isimlerinin yer alması ve Tahurpalı'ların Arinna'dan buğday sevkıyatı ile ilgili bir metin içermesi, ayrıca Kaşka adının geçmesi ilginçtir. Orta Hitit'in ilk kralları döneminde ülke Kaşka saldırılarına maruz kalmış, Nerik de bundan nasibini almıştır. I. Tuthaliya dönemindeki toparlanma sürecinde yeniden canlanma olmuş, bu aşamada Hurri etkileri Hitit dünyasına girmiştir. Eskiyaşar'da kalın bir moloz tabakası ile temsil edilen sürecin ardından, I. Şuppiliuma zamanındaki

42 Ali Dinçol-Metin Alparslan, "Hitit Mühürcülüğü (Glyptik)", *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul 2013, s. 395.

43 Dinçol-Alparslan, *age.*, s. 399.

44 Macquenn, *age.*, s. 112.

45 Söz konusu Eskiyaşar Orta Hitit, "A" yapısı tableti, Prof. Aygöl Süel tarafından okunmuş olup yayın aşamasındadır (IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi kitabında yayımlanacaktır). Tahurpa – Eskiyaşar eşleşmesi Doç. Dr. Özlem Sir Gavaz tarafından 2011 yılında tamamladığı doktora tezinde gündeme getirilmiştir. Özet olarak; Ö. S. Gavaz Tahurpa-Eskiyaşar eşleşmesi hakkındaki görüşlerini, 2011 yaz aylarında tez çalışmaları vesilesiyle şahsıma iletmış, ardından Ağustos 2011'de Eskiyaşar tableti bulunmuş, aynı günün akşamı Çorum'da Çorum Vali'sinin yemek davetinde Sayın Vali'nin isteği üzerine tableti görseli üzerinde Tahurpa ismini A. Süel okumuştur. 2011 Kazısı sonunda Çorum Kazı ve Araştırma Sonuçları toplantısında, şahsım tarafından gerçekleştirilen Eskiyaşar Kazısı sunumunun sonunda kısa bir değerlendirme ile A. Süel tarafından bilim alemine sunmuştur. Ardından Ö.S. Gavaz'ın tamamladığı Tahurpa-Eskiyaşar eşleştirmesinin yer aldığı Doktora tezi jürisi tarafından onaylanmıştır. Burada önemli olan her zaman vurguladığım gibi Tahurpa-Eskiyaşar eşleştirmesinin tespit önceliği ya da eşleştirmeyi ilk olarak duyurma önceliği değildir. Eskiyaşar'ın Hitit Çağı'ndaki eski isminin belirlenmesinde önemli bilimsel adımların atılmış olmasıdır. Bu konudaki son sözü Eskiyaşar buluntuları ve yeni keşifler söyleyecektir. Bu eşitlik henüz kesinleşmemiştir ve isim henüz konmamıştır. Dolayısıyla bu hususta yapılacak tartışmaların şimdilik bir bilimsel anlam taşımadığını söylemek istiyorum. Yapılan açıklamalar sadece bir teklif ve en fazla bir öngörü niteliğindedir. Bu eşleşme hususu kesinleştiği zaman arkeolojik ve filolojik verilerin ışığında Eskiyaşar Kazı Başkanlığı geçerli ve kalıcı son açıklamayı yapacaktır.

yeniden kalkınma ve güç kazanma, düşmanların bertaraf edilmesi aşamasında İmparatorluk yerleşimi höyüğün bir noktasında (tam olarak kazılanamamış güney ve doğu alanları?) kurulmuş olmalıdır (Resim 2).

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan sonra gelen Eski Hitit Dönemi'nde MÖ 2. binyıl Anadolu çanak çömlek işçiliği en kaliteli ürünlerini vermiştir. Eski Hitit'in kaliteli seramiğinin ardından Orta Hitit Dönemi'nde seramik giderek yalınlaşmaya ve kabalaşmaya başlar; MÖ 15. yüzyılda başlayan bu süreçte tiplerde bir standartlaşma izlenir; İmparatorluk Dönemi'nde MÖ 14. ve 13. yüzyılın sonuna doğru her yerde kaba hamurlu standartlaşmış seri üretim seramikler ortaya çıkmaya başlar. Eskiyapar Orta Hitit seramiğinde de bu durum belirgin olarak izlenmektedir. Orta Hitit çanak çömlek repertuarı için en güzel bilgileri Maşat Sarayı buluntuları vermektedir. Bu grup mühürlerin ve tabletlerin de yardımıyla MÖ 15. yüzyıl sonlarına ve MÖ 14. yüzyıl başlarına tarihlenmiştir. Sarissa-Kuşaklı akropolü üzerindeki anıtsal C yapısı (tapınak) Maşat Sarayı ile çağdaştır. Tapınağın bodrum katındaki birçok seramiğin yüzeyinde "Ziti" işareti yer almaktadır. Bu döneme ait çok sayıda çeşitli formlardaki seramik bu yapı içinde bulunmuştur. Bir boğa ritonuna ait bir parça, İnandık Eski Hitit'ten tanıdığımız büyük boyutlu bir çift boğa ritonunun benzeridir. Bu çift ritonların en bilinen örneği Büyükkale Orta Hitit tabakasında (IVb2) bulunmuştur. Bu tabakanın en geç tarihi M.14. yüzyılında ortalarıdır. Bu tip iri çift boğa biçimli boğa ritonlarına veya parçalarına Eskiyapar'ın Orta Hitit tabakasında henüz rastlanmamıştır. Fakat burç ya da kule süslemeleri olan kaplara ait parçalar Eskiyapar Orta Hitit seviyesinde (A yapısı) bulunmaktadır. Bu tip kapların gelişmiş büyük boyutlu örnekleri Boğazköy'ün İmparatorluk tabakasında mevcuttur. Ortaköy'ün Orta Hitit seviyesinde de bu tür bir vazo mevcuttur. Omuzları veya ağız kenarları sur motifi ile süslü bu tip ritüel kapları, İmparatorluk Dönemi'nde daha iri boyutlu olanlarıyla temsil edilirler. Eskiyapar "A" yapısının güneydoğusunda müstakil bir başka yapı birinci dönem kazılarında ortaya çıkarılmıştır. "C" olarak tanımladığımız bu yapının benzeri, daha önceki satırlarda değinilen⁴⁶, Boğazköy Sarıkale'de Orta Hitit "MESEDI" yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 9). Boğazköy'deki bu yapının odalarında yazılı belgeler bulunmuştur. Seramik, mühür ve yazılı belgelerle analizlerin ışığında yapının MÖ 15.-14. yüzyıllara ait olduğu belirlenmiştir⁴⁷.

46 Dipnot 23.

47 Gernot Wilhelm, Texts and Royal Seals of the Middle Hittite Period from the "House of the Chief of the Guards" at Hattuša, Beyond Hatti, A Tribute to Gary Beckman, Hz. B.J. Collins and P. Michalowski, Atlanta 2013, s. 343-354.

Eskiyaşar A yapısında (Resim 11) bulunan bir küp parçası üzerindeki mühür baskısı Orta Hitit'e tarihlenmiş olup üst düzey bir yönetici adını içermektedir⁴⁸.

Özetlersek, Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk dönemleri arasında filolojik yönden bir geçiş dönemi kabul edilen Telepinu sonrası ile I. Şuppiluliuma rejimi arasındaki Orta Hitit, Eski Hitit ve İmparatorluk Dönemi arasında Hitit tarihi açısından adeta kültürel bir köprü görevi görmüştür. Arkeolojik veriler de bu geçiş sürecini desteklemeye başlamıştır. Kral Telepinu dönemi sonuna kadar Eski Hitit sanatı ve kültürü içe kapalı olarak Hatti kültür öğelerinin gücüyle devam etmiş, sonrasında I. (II) Tuthaliya zamanına kadar bu özelliklerini korumuş olmalıdır. I. (II) Tuthaliya ile birlikte diğer bölgelerle girilen ilişkiler sürecinde özellikle Hurri öğeleri de Hitit dünyasına girmiştir. Hurri kraliçe Nikalmati ile yapılan evlilik bu bağlantıların boyutunu göstermektedir. Adeta Hitit dünyası da Hurri dünyası ile bir kültürel evlilik yapmıştır. Özellikle Hurri düşüncesi ve tarzı, kültürel öğeleriyle Hitit dünyasının ve sanatının bir parçası olmuştur. Böylece Hitit İmparatorluk Dönemi sanatının güçlü kültürel alt yapısının temeli atılmıştır. Bu geçiş sürecinde bir köprü vazifesi gören Eskiyaşar'ın Orta Hitit tabakasının erken evresindeki "A" yapısı en zengin seviyesine I. Tuthaliya döneminde kavuşmuş olup metal, pişmiş toprak eserler ve filolojik malzemeler bu gelişimi ve değişimi desteklemektedir (Resim 16). Eskiyaşar'ın olduğu kadar Maşat Höyük ve Ortaköy'ün Orta Hitit tabakaları bu durumu desteklemektedir. II. (III) Tuthaliya döneminde ise Eskiyaşar Orta Hitit tabakasının tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Bu Tahribattan sonra "A" yapısı terkedilmiştir. Kargaşa sonrasında krallığı alan I. Şuppiluliuma, Anadolu'daki yeniden uyanışın ve iç siyasi güçlenmenin yanı sıra Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da da siyasi ve askeri değişimlerin bir simgesidir. Rejiminde Suriye'nin kontrolü sağlanmış, birçok önemli kent yıkılmış, Hititler'in Ortadoğu'da siyasi ve ekonomik bir güç olarak uluslararası alanda ağırlığını koymasıyla "Hitit İmparatorluk Dönemi" başlamış, neredeyse dağılma durumuna gelen bütün yolları tıkanan ve siyasi, ekonomik ve askeri gücünü kaybeden Hitit krallığı yok olmaktan Kral I. Şuppiluliuma'nın tahta geçmesiyle kurtulmuştur. Böylece yeni bir revizyon, gelişim ve güçlenme süreci kendisini net olarak göstermiştir.

48 Bu mührün değerlendirmesi, M. Weeden tarafından yapılmış olup yayın aşamasındadır.

Kaynaklar

Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2001.

Burney, Charles, *Historical Dictionary of the Hittites*, Oxford 2004.

Corti, Carlo, “From Mt. Hazzi To şapinuwa. Cultural Traditions in Motion in the First Half of the 14th Century BC”, Şapinuwa, The Hurrians, Hurrian And Hittite Rituals (Torino, July 3, 2017 – University of Torino), *Mesopotamia LII*, Torino (2017), s. 3-20.

Craig, H. Melchert, “Middle Hittite revisited”, *Studi micenei ed egeo-anatolici*, Vol. 1 (2008), s. 525-531.

Darga, Muhibbe, *Anadolu'da Kadın*, İstanbul 2013.

Dinçol, Ali M., “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları 1*, İstanbul (2013), s. 18-120.

Dinçol, Ali M. -Metin Alparslan, “Hitit Mühürçülüğü (Gliptik)”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul (2013), s. 392-410.

Emre, Kutlu, “Felsreliefs, Stelen, Orthostaten”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul (2002), s. 218-233.

Gernot, Wilhelm, “Texts and Royal Seals of the Middle Hittite Period from the “House of the Chief of the Guards” at Hattuša”, *Beyond Hatti, A Tribute to Gary Beckman*, Haz. B.J. Collins and P. Michalowski, Atlanta (2013), s. 343-354.

Haas, Volkert, “Die hethitische Religion”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul (2002), s. 102-111.

Kaynar, Fatma, “Kizzuwatnean Rituals Under the Influence of The Luwian And Hurrian Cultures”, *OLBA XXVII* (2019), s. 97-114.

Klengel, Horst, “Die Geschichte des hethitischen Reiches”, *Die Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter*, İstanbul (2002), s. 62-73.

Koşay, Hamit Zubeyr– Mahmut Akok, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK Yayınları V. 28, Ankara 1973.

Macquenn, J. G., *Hititler*, Ankara 2001.

Müller-Karpe, Andreas, “Remarks on Central Anatolian Chronology Of The Middle Hittite

Period”, *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millenium B.C. II*, Haz. M. Bietak, 2001, s. 383-

Müller-Karpe, Andreas, “Die Keramik des Mittleren und Jüngereren hethitischen Reiches”, Die

Hethiter und Ihr Reich, Das Volk Der 1000 Götter, İstanbul 2002, s. 257-259.

Murat, Leyla, *Anadolu’da Kaşıklar*, Ankara 2016.

Müller-Karpe, Vuslat -Andreas Müller-Karpe, “Kayalıpınar”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul (2013), s. 282-287.

Özgüç, Tahsin, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara TTK Yayınları V-38, Ankara 1978.

Özgüç, Tahsin, *Küllepe, Kaniş/Neşa*, İstanbul 2005.

Peker, Hasan, *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: MÖ II. Binyılda Eski Yakındoğu’da Süper Güçler ve Küçük Devletler*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Hititoloji Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

Schachner, Andreas, “2009-2014 Yılları Arasında Hattuşa Aşağı Şehir’deki Çalışmaların İlk Genel Değerlendirmesi”, *5. Çorum Kazı Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum (2015), s. 133-152.

Schoop, Ulf-Dietrich, “Gündelik Hayatın ve Ayrıcalığın Nesnelere: Hitit Çanak Çömleği”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul (2013), s. 356-371.

Sipahi, Tunç, “Eskiyaşar Kazıları”, *1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu (ÇKAS)*, Çorum (2011), s. 79-110.

Sipahi, Tunç, “Hitit Çağında Eskiyaşar”, *3. ÇKAS*, Çorum (2013), s. 61-73.

Sipahi, Tunç, “Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerinde Değerlendirmeler”, *Anadolu*, Ankara (2014), s. 21-43.

Sipahi, Tunç, “2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyaşar Kazıları”, *4. ÇKAS*, Çorum (2011) s. 45-58.

Sipahi, Tunç, “2014 Buluntularının Işığında Eskiyaşar”, *5. ÇKAS*, Çorum (2015), s. 153-168.

Süel, Aygöl, “Ortaköy-Sapinuwa Tabletlerinin Tarihlendirilmesi”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara (1998), s. 551-558.

Süel, Aygöl-Mustafa Süel, Sapinuwa: “Hitit Devletinin Başka Bir Başkenti”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, Haz. M.Doğan Alparslan-M.Alparslan, İstanbul (2013), s. 178-193.

Süel, Mustafa, *Bir Hitit Başkenti Ortaköy Şapinuwa*, Ankara 2008.

Van Den Hout, Theo P., “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul (2013), s. 22-44.

